

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.466

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/02>

Ліпатнікова О.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДСТАВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЗАСТАВИ

У статті автором представлена сучасна проблематика заставного правовідношення. Висвітлено сутність права застави та його реалізації, проведено теоретичний аналіз здійснення права і його реалізації. Здійснення суб'єктивного права особою у статті визначається як стадія його реалізації. Правове регулювання може бути індивідуальним і нормативним. Для реалізації права застави має значення саме індивідуальне правове регулювання, у тому числі за договором про задоволення вимог заставодержателя. Авторка вказала, що специфіка правового режиму полягає у тому, що його може бути створено не тільки в односторонньому порядку, це відрізняє реалізацію права застави від інших прав і схожих юридичних конструкцій.

Авторка звернула увагу на підстави реалізації права застави, висвітлила їх особливості, включаючи рішення суду. Дослідниця відокремила загальні та спеціальні підстави реалізації права застави, до загальних віднесено рішення суду про звернення стягнення на предмет застави, а до спеціальних підстав реалізації – договір, який передбачає задоволення вимог заставодержателя, та виконавчий напис нотаріуса. Визначені види рішень суду, які є підставою реалізації права застави, окреслена їхня специфіка. Автор аналізує судову практику у справах про захист права застави, висновки Верховного Суду, за якими рішення суду про порушення визнання боржника банкрутом та введення ліквідаційної процедури не є судовим рішенням про задоволення позову про звернення стягнення на предмет застави. Право застави містить у своєму змісті речові і зобов'язальні елементи, при цьому наявність речових елементів дозволяє застосувати у разі порушення права застави як спосіб захисту визнання права заставодержателя.

Ключові слова: зобов'язальне право, застава, іпотека, забезпечення виконання зобов'язань, договір.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження реалізації права застави зумовлена складною структурою заставного правовідношення, специфічною природою застави, її особливим місцем у системі способів забезпечення виконання зобов'язань. Дослідження підстав реалізації права застави є основою для визначення специфіки цього права, з'ясування динаміки заставного правовідношення. Необхідність дослідження особливостей реалізації права застави посилюється динамікою майнового обороту, розвитком кредитних відносин, участю у відносинах застави різноманітних суб'єктів, включаючи фінансові установи.

Мета статті. Проведене дослідження сприятиме удосконаленню механізму регулювання заставних відносин, підвищенню ефективності

застосування застави як способу забезпечення виконання зобов'язань, з'ясуванню особливостей підстав реалізації права застави, що визначається метою цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику заставних правовідносин у тому чи іншому аспекті активно досліджували такі науковці, як: Ч.Н. Азімов, О.І. Виговський, І.Й. Пучковська, Ю.П. Пацурківський, А.Ю. Бабаскін, О.А. Старостіна, З.В. Ромовська, С.В. Сарбаш, С.Й. Вільнянський, О.О. Шапошников, Т.С. Шкрум, Є.О. Харитонов, Л.С. Леонова, С.В. Нижний, Д.О. Мальцев та інші, але широкое коло питань, пов'язаних із визначенням змісту права застави та його реалізації кредитором, залишаються невисвітленими, що зумовлені

складними аспектами судової і правозастосовної практики.

До невіршеного кола проблем необхідно віднести визначення сутності і природи права застави, підстав реалізації цього права та прийнятності або ж неприйнятності застосування способів захисту у разі його порушення.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження сутності і динаміки заставних правовідносин важливим слід визнати теоретичний аналіз поняття «реалізація права».

Цінність реалізації права полягає у тому, що завдяки йому знаходять свій прояв соціальне призначення, цінність та регулятивні можливості різноманітних нормативних приписів. Під реалізацією слід розуміти втілення в життя, імплементацію правових норм шляхом правомірної поведінки суб'єктів, як колективних, так і індивідуальних. Реалізація права у всіх формах є процесом перетворення можливостей у дійсність [1, с. 93, 119]. У літературі ще з радянських часів простежується стійка тенденція розкривати здійснення права через реалізацію його змісту, задоволення інтересу уповноваженої особи шляхом вчинення тих дій, на які вона має право [2, с. 65], або ж реалізацію мір можливої поведінки шляхом здійснення належних особі правомочностей [3, с. 42].

Має сенс теза про синонімічний характер реалізації цивільного права і його здійснення, їх рівнозначність, однак смислове наповнення цих понять, виходячи з методологічних завдань, може відрізнитися [4, с. 22]. Зокрема, у разі стадійності динаміки правовідношення, що якраз і характеризує заставне правовідношення, здійснення цивільного права слід визнати стадією реалізації права конкретним суб'єктом. Про реалізацію права доцільно вести мову лише у площині належного особі суб'єктивного права, в досліджуваній ситуації йдеться про право застави, тоді як здійснення видається поняттям більш широким, спектр якого може бути поширено і на інші правові явища, зокрема об'єктивне право у формі відповідних норм. Хоча діалектика зв'язку цих явищ є взаємною і дозволяє погодитись із тим, що об'єктивне право не може бути реалізоване інакше, ніж через суб'єктивне право, це органічна єдність двох підсистем [5, с. 432]. Для заставних правовідносин проблема розмежування не виглядає суто теоретичною вправою, адже законодавець використовує ці поняття стосовно різних категорій і відносин. Приміром, законодавство про заставу поширює поняття реалізації як на реалізацію прав (наприклад, ч. 2 ст. 35 Закону України «Про іпотеку» [8]), так і реалізацію предмета застави (ст. 591 ЦК, ст. ст. 19, 20, 23, 24 Закону України «Про заставу» [7], ст. ст. 39, 41 Закону України «Про іпотеку»), іноді також ідеться про реалізацію прав, які є предметом застави. З таким рішенням законодавця складно погодитись, оскільки таким чином однозначного звучання набувають досить різні поняття. Реалізація майна, майнових прав, які входять до складу предмета застави, є відповідною процедурою, яка регулюється як нормами цивільного законодавства, так і нормами іншої галузевої належності (наприклад, законодавство про виконавче провадження). Тоді як реалізація права стосовно досліджуваної сфери стосується виключно суб'єктивних цивільних прав, до яких належить право застави. Не викликає сумнівів необхідність розмежування понять «реалізація права» і «реалізація майна».

У приватно-правовій сфері реалізація суб'єктивного права, у тому числі і права застави, тісно пов'язується з індивідуальним правовим регулюванням і саморегулюванням, які мають у праві піднормативний характер, тобто здійснюються на основі нормативних регуляторів. У разі використання диспозитивного методу, недостатності цих нормативних регуляторів відкривається широкий простір для саморегулювання, коли воля учасників висувається на перший план, а роль держави є вторинною і полягає лише у встановленні загальних рамок, у межах яких здійснюється саморегулювання [6, с. 197, 199]. Видається, що для реалізації права застави важливим є саме індивідуальне правове регулювання. Вважаємо, що хоча у літературі рисами цього виду регулювання видаються односторонні правомірні дії, правовий режим створюється в односторонньому порядку і не залежить від волевиявлення інших осіб [6, с. 203], для реалізації права застави слід зробити виключення. Відповідно, індивідуальне правове регулювання підстав і порядку реалізації права застави може здійснюватися за домовленістю учасників заставних правовідносин у формі відповідного договору.

Отже, право застави як право кредитора (заставодержателя) одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (ч. 1 ст. 572 ЦК), у разі настання передбачених договором або законом обставин, а саме у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, а також в інших випадках, встановлених законом, трансформується у право

заставодержателя звернути стягнення на предмет застави. Останній здійснює це право за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом, про що йдеться у ч. 1 ст. 590 ЦК. Таким чином, рішення суду є *загальною* підставою реалізації кредитором (заставодержателем) права застави. Крім цієї загальної підстави, існують й інші підстави, які доцільно відносити до *спеціальних*. Їхні особливості полягають у звуженому колі випадків їх застосування, наявності іншої специфіки, порівняно із загальною підставою, яка буде застосовуватись у всіх випадках виникнення заставних правовідносин, незалежно від виду застави.

До таких спеціальних підстав слід віднести звернення стягнення на предмет застави на підставі договору та виконавчого напису нотаріуса. Безпосередньо про спеціальні підстави реалізації прав кредитора йдеться стосовно такого виду застави, як іпотека (ч. 4 ст. 33 Закону України «Про іпотеку»), хоча вони можуть бути поширені і на інші види застави. При цьому спеціальні підстави не зазнали у нормативно-правовому механізмі України детальної регламентації, про що вказується в літературі. Так, на практиці позасудове врегулювання через його неналежну врегульованість має обмежене застосування та застосовується, як правило, у випадках коли іпотекодавець не заперечує проти звернення стягнення на предмет іпотеки [10, с. 147]. Таке ставлення законодавця не дозволяє повною мірою задіяти потенціал позасудових процедур у реалізації права застави, що своєю чергою принижує роль і значення індивідуального правового регулювання і саморегулювання. Безперечно, це питання потребує вирішення на законодавчому рівні, зокрема у процесі модернізації цивільного законодавства. Необхідно розробити і законодавчо унормувати відповідну договірну конструкцію, яку може бути реалізовано без необхідності подальшого звернення до юрисдикційних органів або з мінімальним їх залученням. Наприклад, такий договір може передбачати розгляд заяви кредитора (заставодержателя) у наказному або іншому спрощеному судовому провадженні.

Під час аналізу рішення суду загальної підстави реалізації кредитором (заставодержателем) права застави доцільно визначити зміст вимог кредитора і предмет спору у разі реалізації кредитором цієї підстави. Не викликає сумнівів віднесення до таких рішень *рішення суду про звернення стягнення на заставне майно*. Однак складнощі виникають у ситуації звернення стягнення на підставі іншого

рішення суду або ж навіть на підставі іншого виконавчого документа, не тільки рішення суду.

Так, неоднозначно вирішується судами ситуація, коли звернення стягнення на заставне майно здійснюється у процедурі банкрутства, на відповідній стадії, коли застосовується інше рішення суду, ніж те, яке є *загальною* підставою реалізації кредитором права застави. Великою Палатою Верховного Суду нині сформульовано висновки з питання і зазначено, що в межах ліквідаційної процедури підлягає продажу все майно банкрута (за винятками, встановленими законом), *включаючи майно, яке є предметом застави*. Однак при цьому постанова суду про визнання боржника банкрутом та введення ліквідаційної процедури не є судовим рішенням про задоволення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки. Така постанова не визначає порядку та особливостей продажу майна боржника у ліквідаційній процедурі. Вони визначаються положеннями законодавства про банкрутство [11]. Така позиція ґрунтується на обмежувальному тлумаченні загальних підстав реалізації прав кредитора, з чим слід погодитись. При цьому вирішуючи по суті заявлені вимоги про звернення стягнення на предмет іпотеки, Верховний Суд зробив висновок про те, що такі вимоги не можуть бути задоволені, оскільки іпотека припинена у зв'язку з реалізацією предмета іпотеки (у зв'язку із реалізацією майна у ліквідаційній процедурі), а подальше скасування судового рішення, на підставі якого з Державного реєстру іпотек виключено запис про обтяження, не впливає ані на чинність договору купівлі-продажу, укладеного на прилюдних торгах, ані на чинність іпотеки. Ця позиція супроводжувалася окремою думкою. У ній висновки про обрання позивачем неналежного способу захисту права (звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом продажу позивачем будь-якій особі з правом на укладання від свого імені договору купівлі-продажу) та про те, який спосіб захисту права є належним (визнання права іпотекодержателя) піддаються критиці як такі, що не стосуються обставин справи, оскільки правові висновки Верховного Суду мають бути зроблені лише під час розгляду конкретної, у зазначеному випадку господарської, справи з урахуванням її фактичних обставин, а не взагалі з певної проблематики [12]. Нам видається, що висновки Верховного Суду є надзвичайно важливими, оскільки дозволяють по-іншому розглядати природу права застави. Надаючи позитивну відповідь на питання про можливість застосування до заставних відносин

такого способу захисту, як визнання права, Верховний Суд тим самим розширив обсяг речових елементів у складі застави. Як відомо, за своєю сутністю застава має подвійну правову природу як зобов'язальну, так і речову. Можливість захистити права іпотекодержателя (заставодержателя) шляхом визнання права як раз спирається саме на речово-правовий складник застави. Вважаємо, що і судова практика, і цивілістична доктрина заставних правовідносин, спираючись на такий підхід до сутності заставних правовідносин, зроблять помітний крок у напрямі побудови сучасної концепції застави.

Висновки. Виходячи з викладеного, слід визнати, що з огляду на притаманність заставним правовідносинам стадійності їхньої динаміки, здійснення цивільного права моделюється стадією реалізації права конкретним суб'єктом.

Реалізація права пов'язується лише з належним особі суб'єктивним правом, тобто йдеться про реалізацію права застави. Необхідно відокремити загальні і спеціальні підстави реалізації права застави, до загальних належить рішення суду про звернення стягнення на предмет застави, а до спеціальних – звернення стягнення на предмет застави на підставі договору та виконавчого напису нотаріуса. Загальною підставою є рішення суду про звернення стягнення на предмет застави і ним не визнається рішення суду про визнання боржника банкрутом та введення ліквідаційної процедури з подальшою реалізацією майна саме у рамках цієї процедури. Сутність права застави і наявність у ньому речово-правових складників допускає застосувати у разі його захисту такий спосіб, як визнання права.

Список літератури:

1. Матузов Н.И., Ушанова Н.В. Возможность и действительность в российской правовой системе : монография. Москва : Юрлитинформ, 2013. 272 с.
2. Советское гражданское право. Т. 1. / Отв. ред. О.С. Иоффе, Ю.К. Толстой, Б.Б. Черепахин. Ленинград : ЛГУ, 1971. 472 с.
3. Цивільне право : підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид. переобр. і допов. Харків : Право. 2014. Т. 1. 656 с.
4. Вавилин Е.В. Осуществление и защита гражданских прав. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Статут, 2016. 416 с. С. 22.
5. Матузов Н.И. Актуальные проблемы теории права. Саратов. 2003. С. 432.
6. Мухін В.В. Індивідуальне правове регулювання: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : Право, 2017. 320 с.
7. Про заставу : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992, № 47, Ст. 642.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.25.49&nobreak=1>.
9. Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/898-15>.
10. Бабаскін А.Ю. Проблеми звернення стягнення на предмет іпотеки в порядку позасудового врегулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 142–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_66_19.
11. Постанова ВП ВС від 15.06.2021 у справі № 922/2416/17. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98146719>.
12. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Ситнік О.М. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 15.06.2021 у справі № 922/2416/17. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98391628#>.

Lipatnikova O.O. ON THE QUESTION OF THE GROUNDS FOR THE EXERCISE OF THE RIGHT OF PLEDGE

In the article the author presents modern issues of the mortgage relationship. The essence of the right of pledge and its realization is covered, the theoretical analysis of realization of the right and its realization is carried out.

The paper presents the modern problems of one of the oldest and most common types of securing the fulfillment of an obligation – a pledge. The development and nature of the right of pledge and its legislative regulation are highlighted. The author disclosed the material and obligatory elements of the pledge. The author draws attention to the features that make it possible to determine the legal nature, the content of the implementation of the right of pledge by the mortgagee, and the peculiarities of foreclosure on communal

property. The article reveals the features of the pledge of communal property, in particular, subjects, objects, the procedure for pledging.

The author, having said, that the specifics of the lane, like the communal power, are taken into account in such positions as determined by the legislation: specifically, the submission of the lane to the outpost, the procedure for transferring and realizing the right to the outpost. At the same time, if the legislation is in the power of the subjective, the order of the transfer of the lane is addressed to all the authorities of the local self-regulation and legal persons, since the right of the public authorities, then the normative rights of the bailout of the specific (outpost-holders). Not the victories, but a group of legislators who are able to subscribe to the order of giving the lane of communal power to the outpost is not just civilly legal, but to be governed by spheres of government.

In the article, the author said that the outpost should be respected not only by the way of securing the proper administration of the goiters, but by the possibility of getting the creditor from the outbreak of the goitre, which must be taken into account when realizing the rights of the outpost holder.

The specifics of the implementation of the right can be made to know its manifestation in different aspects, which can be seen in the area as it is in the communal authorities. Legislation established the specialness and interconnection of the transfer of such a mine to the mortgage, a simple change of the mine, which cannot be transferred to the outpost.

The author's analysis of the legal decisions of the Supreme Court for the fact that the municipal authorities cannot be transferred to the operational management of enterprises, establishments, organizations, which did not appear to be approved by the authority of the public self-government, and not be known in the order of. At the same time, it is stated that such legal entities do not have the right of operational management, but also the right of the communal lane. If the pledge agreement was concluded by a legal entity (even with the consent of the body exercising the authority to manage communal property), but in the absence of rights to this property, that such an agreement is invalid. This situation creates instability in the property relations that have arisen over the pledge of communal property and needs to be resolved.

The exercise of a person's subjective right is defined in the article as the stage of its implementation. Legal regulation can be individual and normative for the realization of the right of pledge the individual legal regulation is important, including under the agreement on satisfaction of requirements of the pledgee. The author pointed out that the specificity of the legal regime is that it can be created not only unilaterally, it distinguishes the implementation of the right of pledge from other rights and similar legal structure.

The author draws attention to the grounds for exercising the right of pledge, highlighted their features, including court decisions. The researcher separated the general and special grounds for the exercise of the right of pledge, the general includes the court's decision to apply for foreclosure on the subject of the pledge, and the special grounds for the implementation – a contract that meets the requirements of the pledgee, and a notary's writ of execution.

The types of court decisions that are the basis for the exercise of the right of pledge are identified, their specifics are outlined. The author analyzes the case law in cases of protection of the right of pledge, the conclusions of the Supreme Court, according to which the court's decision to violate the debtor's bankruptcy and liquidation is not a court decision to satisfy the claim for bail. The right of pledge contains in its content material and obligatory elements, thus presence of material elements allows to apply at infringement of the right of pledge as a way of protection of recognition of the right of the pledgee.

Key words: law of obligations, pledge, mortgage, ensuring the fulfillment of obligations, contract.